

Beszédes Valéria

MÁGIKUS CSELEKEDETEK A CSECSEMŐ VÉDELMEBEN

Az ember életének legfontosabb mozzanata a születés, s amióta az ember emberré vált, a szűkebb és tágabb közösség legfontosabb feladatának tartja, hogy az újszülöttet megvédje a ráveselkedő gonosz szellemektől, a rosszaktól. Ennek érdekében különböző mágikus cselekedetet végeztek, s ez még napjainkban is előfordul. A pszichológusok fontos megállapítása, hogy a gyermek életének későbbi alakulását nagymértékben befolyásolják azok a tényezők, melyek életének első évét meghatározták. A hagyományos közösségekben ezt a tudományos fölismerést ugyan nem ismerték, azt viszont tudták, hogy a kicsi fokozottan veszélyeztetett, ezért olyan népi regulákat követtek, melyeknek ugyan irracionális magyarázatuk volt, de végeredményben a kisgyerek biztonságát szolgálták.

A vajdasági magyar folklórkutatásban kétségkívül a legjobban feldolgozott és kellően publikált témák közé tartoznak a születéssel és a csecsemőkorral kapcsolatos hiedelmek és szokások. Kálmány Lajos temesközi gyűjtései kiindulópontját alkották későbbi kutatásainknak. Gyura Julianna zentai és felsőhegyi adatai teszik teljessé a képünket a Tisza-vidékről. Tóth Ferenc úrményházi tanulmánya a Bánság középső tájáról ad eligazítást e témakörben. Borús Rózsa, Zöldy Pál pedig a Topolya környéki szokásokat összegezi. Nyugat-Bácska rítusaival két monográfia is foglalkozik: Jung Károlyé és Kovács Endrécé, de figyelembe kell vennünk Bosnyák Sándor és Czimmer Anna bezdáni, illetve Kupuszínára vonatkozó közleményeit is.¹

Írásunkban a továbbiakban azokat a mágikus cselekedeteket próbáljuk rendszerezni, melyekkel egyrészt megelőzték a bajt, másrészt, ha az már bekövetkezett, akkor különböző praktikákkal próbálták gyógyítani.

A bajelhárítás egy része közismertnek számított, hozzátartozott a hagyományos közösség mindennapjaihoz, jó része pedig titkos volt, csak a specialisták tudták elvégezni; magukban mondták el az imádságokat, mert ahogy Ferenczi Imre adatközlője megfogalmazta: „Én használom, más nem használhatja, nem szabad elmondani senkinek, mert akkor nem használ”.²

1. A gyermek születése

A gyerekágy

A gyermek születésére felkészültek. Amikor az asszonynak leereszkedett a hasa, akkor számítani lehetett arra, hogy hamarosan megszüli a gyermekét. Ha mindenórás volt, hozzákezdtek a gyerekágy – vagy ahogy a Tisza-vidéken és Észak-Bácskában nevezik –, a boldogasszony-ágy elkészítéséhez. „Nem mondták, hogy terhes, hanem hogy boldog állapotban van, és azé boldogasszony ágya. A Szűz Mária is boldog asszony volt, aki szül, az megérdemli.”³ Településenként változott, hogy hol állt a szülő asszony ágya. Egyes falvakban az asszonyok a tisztaszobában szültek, másutt a lakószobában bonyolódott le a szülés. Lényeges volt, hogy a nagy eseményre mindent kimossanak, a szalmazsákba friss szalma kerüljön. Az előbbihez a bábák ragaszkodtak, ezért vigyáztak, hogy minden tiszta legyen, ne szólja meg őket a bábaasszony. A másik ennél lényegesebb mozzanat a bajelhárítás volt. Az ágy aljára a szalmazsákba fokhagymát dugtak, a párna alá került a szülő asszony olvasója, az ágy mellé az almáriumra, később az éjjeliszekrényre egy kis üveg szentelt vizet tettek, az ágyra pedig felszerelték a szűnyoghálót. A szabadkai tanyákon a két világháború közötti időszakban még általános szokás volt, az ötvenes években a felvilágosultabb nők már nem engedték meg az ágy elfüggönyözését.

A századelőn az asszonyok a földön szülték meg gyereküket, ha nehéz volt a szülésük, akkor felfordítottak egy széket, arra ültették rá az anyát. A néprajzi szakirodalomban dél-alföldi sajátosságnak tartják a speciális szülőszéket. Pontos leírását nem találták meg a kutatók.⁴ Meggyőződésünk, hogy a szakíróink által emlegetett székfajta valójában felfordított kisszék.

Az újszülött gyermeket minden esetben az anyja ruhájába, kötényébe vagy alsószoknyájába tették. Ennek is bajelhárító célja volt, szorosan összefügg azzal a rítussal, hogy a szemmel vert gyermeket szenes vízzel kell megmosdatni, majd édesanyja pendelével megtörölgetni.

Gomboson, mint Jung Károly kutatásaiból tudjuk, arra is ügyeltek, hogy ne pönteken szülessen az asszonyok, mert az szerencsétlen napnak számított.⁵

A bába

A szülő asszonynak többnyire a bábasszony segített. Vidékünkön valószínűleg már a múlt század elején megjelennek a képzett szülésznők, a hetvenes évektől pedig hatósági rendelet írja elő, hogy minden közösségnek alkalmaznia kellett ilyen képesítésű asszonyokat. A martonosi nagyközség jegyzőkönyveinek tanúsága szerint, több alkalommal is megtárgyalta a település vezetősége, hogy kit szerződtessenek erre a feladatra. Balla Ferenc a bezdáni bábák esküjének szövegét is megtalálta.

A bábasszony elvágta a gyermek köldökzsinórját, megfürösztötte az újszülöttet, bepólyázta. S ezzel többnyire be is fejeződött a szülés körüli tevékenysége. Faluhelyen többnyire részt kellett vennie a keresztelésen is. A képzett bábák is alkalmazkodtak a népi regulához. Kispiaci adatközlőnk mesélte, hogy a szülésznő vezette oda az előre elkészített ágyhoz. A bába tanácsára kellett

mondania háromszor: „Boldog asszony ágyához megyek”. A csecsemő fürdővizébe ők öntötték először a szentelt vizet. Amikor bepólyázták a kicsit, ezek az asszonyok tették a pólyára az anya olvasóját. Ők hívták fel a figyelmét a családnak, hogy a köldökszínórt hétéves korában adják a gyerekeknek. Figyelmeztették a családot, hogy a gyerek-„másást” a csorgásba ne temessék. Olyan rossz akaratú bábákról is megemlékeztek adatközlőink, akik ellopták a csecsemő magzatburkát, melyet jó pénzért eladtak, hiszen tudták – minden bizonnyal el is hitték –, hogy a magzatburok tulajdonosát nem éri a golyó, s ha törvény elé kerül, mindig szerencséje lesz.⁶

A váltott gyerek

A gyerekágyat többek között azért is készítették, hogy a gyereket ne cserélhessék ki. Szabadka környékén a boszorkányok viszik el az egészséges gyereket, a martonosiaknak nincsen pontos elképzelésük arról, hogy ki teszi ezt. Zentán viszont a táltosoknak tulajdonították ezt a cselekedetet. Többnyire azonban azt hitték, hogy a gyereket a rosszak cserélték ki. Hogy kik voltak a rosszak, arról manapság már nincsen pontos elképzelésük az adatközlőinknek.

Váltott gyerekek tartották az angolkóros, vízfejű s a szellemileg visszamaradt gyereket. Ezeket a kicsiket, a néphit szerint, közvetlenül születésük után, abban az időben érthette a baj, amikor még nem keresztelték meg őket, az anyjuk pedig nem volt még az avatón. Ezért a csecsemőt a keresztelésig egy pillanatra sem hagyták magára. Ha mégis megtörtént, akkor söprút tettek az ágyra, vagy beengedték a macskát. Az olvasó, az imakönyv is a rosszaktól védte a gyerekeket. Ugyan ezt a célt szolgálta a fokhagyma, a keresztbe rakott söprű az ajtóban.

Nemcsak a szellemileg visszamaradt gyerekeket tartották váltott gyerekek a Tisza-vidéken, hanem a némákat is. A gyerekek visszaváltásának területünkön két változatát ismerték. Vajdaság-szerzte elterjedt az a hiedelem, hogy a kicserélt gyereket visszaadják a rossznak, ha felfűtik a kemencét, a beteg kisgyereket pedig ráültetik a sütőlapátra, s úgy cselekszenek, mintha behajítanák a kemencébe. Az utolsó pillanatban a rosszak visszaadják a kicsit, és az egészséges tér vissza. Hogy kipróbálta-e valaki, arról csak Jung Károly monográfiájában olvashatunk adatokat.⁷ Az egyik szövegvariáns szerint az édesanya az utolsó pillanatban meggondolta magát, és levette a kicsit a lapátról, a másik esetben pedig nem történt semmi. Jung Károly arra hívja fel figyelmünket, hogy a mai adatközlők számára már képtelenségnek tűnik a szokásgyakorlat, s ezért nem találunk olyan adatot, amely arra utalna, hogy a gyerekeket valóban a forró kemencébe vetették volna.

A ludasiak szerint a keresztetetlen gyerekekből is váltott gyerek lett, s ezek, amikor elérték a hétéves kort, a föld alól fölsírtak. „Az 1700-as évek elején létesült a temető. A környékbe ez vót az egyetlen temető, így hát sok vót a vátott gyerök. Ezök a köröszötletlenül chalt gyerökök. A vátott gyerökök pedig fölsírtak, mikö a hétéves kort elérték. A sírás a föld alú gyütt a sírbú.”⁸

A néma gyerek visszaváltása emberségesebb. A mágikus cselekmény lényege a következő. A kicsinek csészében tejet adnak, s egy hatalmas fakanalat. A képtelenség láttán a kicsi megszólal: „Kis bögre, nagy kanál, hogy egyik én

tejet”.⁹ A néma gyerekeknek a koldustól kértek kenyeret, ez állítólag ugyancsak segített. A nehezen járó kicsit pedig a koldus botjával ütögették Ludason.

Ha a közismert bajelhárítások nem segítettek, akkor fordultak tudósemberrekhez, bűbájos asszonyokhoz is, de azok a mai adatközlők szerint a beteg gyerekeken nem tudtak segíteni. Jótékony hatásúnak vélték a szentkutak látogatását is. Radnára, Gyúdre, Doroszlóra s más helyi jellegű szenthelyekre is elvitték a beteg, nyomorék gyerekeket, különösen jó hatásáról volt híres a szabadkai szentkút.

A visszaemlékezések szerint a bajt legjobb volt megelőzni. Megelőző funkciója volt a gyerekágyának, a keresztelésnek és az avatónak is. A gyereket, ha gyengének találta a baba, közvetlenül a születése után is megkeresztelték, ha azonban életerősnek tartották, akkor a következő vasárnapon vitték el a templomba. A keresztelő után, amíg az édesanyja nem ment el az avatóra, a csecsemőt fokozottan védték. Ugyanis az újszülött csak az avató után került végérvényesen a Szűzanya, a Boldogasszony oltalmába. Ekkor már nem cserélhették ki.

A szemmel verés

A gyereket csak az avató után tették át bölcsőbe, addig az édesanyjával volt. A gyerekágyat az avatás után bontották szét. A szemmel veréstől azonban továbbra is védekezniük kellett, mert a keresztelés és az avatás a rossz nézésű emberektől, a rácsodálkozástól nem védte meg a gyerekeket.

A szemmel verésnek gombosi adatok szerint hét fokozata van. Az első, illetve a második fokozatú rontást maga a család is meggyógyíthatta, az erősebb fokozatok esetében specialistát kellett hívni. A gyógyítók, az imádkozó asszonyok az ötödik fokozatig tudtak segíteni a gyereken, ha ennél erősebb volt a szemmel verés, akkor meghalt a csecsemő.¹⁰

A szemmel verés elleni védekezést és gyógyítást három csoportba sorolhatjuk.

1. Egyszerű mágikus cselekedetek
2. Mágikus mosdatás
3. Mágikus fürdetés és ráolvasás

1. Egyszerű mágikus cselekedetek

Ezek a cselekedetek szolgálhatják a baj megelőzését, a baj elhárítását. A legegyszerűbb módja a gyermek megvédésének, ha a kezére s az ajtókilincscre piros szalagot kötnek. Ugyancsak megelőzik a bajt avval, ha megköpdösi a kicsit az, aki túlságosan megcsodálta. Ugyanilyen célból csapkodták meg a gyereket húgyos söprűvel.

Összetettebb az a cselekedet, ha az édesanya kinyalja a szemmel vert gyerek könnyeit a szeméből. Ha sósak a kicsi könnyei, akkor biztos, hogy megverték szemmel. A cselekedet végeztével az anya pendelével, újabban kombinéjával törölgeti meg a gyermeke arcát.

2. Mágikus mosdatás

A szemmel vert gyermeket az anya is megmosdathatta, de hatásosabb volt, ha ezt az végezte el, aki akaratlanul a bajt okozta.

A cselekmény végzője vizet vett a szájába, majd vizes kézzel háromszor lemosta a kicsi arcát, végezetül pedig a pendele aljával megtörölte a babát.

2.a. Vízmérés

Az egyszerűbb változatát a hagyományos közösségben minden asszony el tudta végezni. A szenes víz készítése már bonyolultabb volt. Többnyire ennek a fortélyát is ismerték az asszonyok, de némely településeken a szenes vizet csak specialisták, bűbájosok alkalmazták.

A vízmérés lényege az, hogy kilenc, illetve három kanál vizet mérnek a csecsemő felett, majd megmosdatják a babát. Ha végeztek a művelettel, akkor visszamérik a vizet, ha a gyerek baját valóban a szemmel verés okozta, akkor a visszamért víz több volt, mint amikor kimérték. A vizet a sarokvasra öntötték, hogy úgy vigye el a szemmel verést, mint ahogy csukják, illetve nyitják az ajtót.

Összetettebb volt a szenes víz készítése; az egyszerűbb válfaja az volt, ha a sóprút meggyújtották, és annak a hamuját rakták a vízbe. Ezzel mosdatták meg a csecsemőt.

2.b. Ráolvasás

A mágikus mosdatáshoz rendszerint ráolvasás is kapcsolódott. Az egyszerűbb szövegváltozatok mellett több szakaszos imádságokat is mondhattak.

*Atyának, Fiúnak,
Szentlélek Istennek nevében
Gyógyuljon!¹¹*

A szöveg természetesen csak akkor volt hatásos, ha elmondtak még három Miatyánkot is. Ha gyógyító szándékkal mondták az imát, akkor sohasem mondhatták azt, hogy „Amen”, hanem azt, hogy „gyógyuljon!”

Bonyolultabb szöveget mondtak Csókán, illetve Bezdánban.

*A kis Jézus szömverésben fekszik,
Kivitték a Jordán vizibe,
Megmosdatták. Kicsordút a szemiből a könny,
Így gyógyút meg a beteg szíve.¹²*

A bezdáni változat a következő:

*Szűz Mária azt fogatta,
Mikor az Úr Jézus beteg volt,
Szűz Mária is megmosdatta,
Mikor elindult Galileába,*

*Az Úr Jézus meggyógyít,
Aszt fogatta Szűzanya,
Minden beteget, bágyadtat
Meg fog gyógyítani.¹³*

A fenti imádságok nem voltak titkosak, az idősebb asszonyok, ha szükség volt rá, megtanították lányukat elmondásukra. A bonyolultabb szövegek korábban minden településen titkosak lehettek. Később, amikor töredékes változataikat alkalmazták az asszonyok, elveszítették titkosságukat. Ha azonban specialista mondta az imát, akkor titoknak számított, mert úgy vélték, másképp elveszíti hatását.

A múlt század nyolcvanas éveiben jegyezte le a napjainkban is többnyire ismert közhasznú imádságot Kálmány Lajos. A szöveg Szájában még a hetvenes években is titkosnak számított. Azok, akik gyógyítottak vele, nem szívesen mondták el, mert elveszíti az erejét, ha mások is tudják.¹⁴

Az országosan ismert szöveg ponyvakiadványok révén is terjedt. Kupuszinán Silling István akadt a Bajmokon kiadott ponyvára, melyet valamikor a múlt században Kis Teréz szerkesztett.

Mikor az Úr Jézus a földön járt, Jeruzsálem városába ment, útközben találkozott három zsidó lánnyal, az egyik azt mondja, szép a Kis Jézus, mint a szép fényes napsugár, a másik azt mondja, szép a kis Jézus, mint a holdvilág, a harmadik azt mondja, szép a kis Jézus, mint a szép fényes csillagok. Szűz Mária meghallotta. A kis Jézust megfürdette, fürdővizét egy márványköre öntötte, és azt mondta, úgy ártson a szemmel verés a kis Jézusnak, mint a márványkönek.¹⁵

A szövegen kívül három Miatyánkot és három Üdvözlégyet is el kellett mondani, hogy hatásos legyen.

3. Mágikus fürdetés

Ezt a cselekedetet minden esetben specialisták, gyógyítók végezték. Az ötvenes években a szótlán víz, a szenes víz készítésének különleges módját Gomboson örökítette meg Czimmer Anna.¹⁶ Még beszélt a település utolsó félig vak bűbájosával, aki különleges fürösztő vizet készített. Kilencféle virágot, kilencféle termőágot és kilencféle vasat tett a fürdővízbe. Kilenc napig fürdették benne a gyerekeket, utána elvált, életre vagy halálra valók-e.

Ha bűbájosok segítségét kérték a szemmel verés ellen, akkor a cselekményt legalább háromszor kellett megismételni. Ügyeltek arra, is hogy a nap melyik szakában végezték el. A rítus kezdésére a kora hajnali órákat javasolták. Este pedig megismételték a cselekményt.

Összefoglaló

A születéssel kapcsolatos mágikus cselekedetek a vajdasági magyarok körében napjainkban is közismertek. A velük együtt élő más nemzetek körében is él az a hiedelem, hogy a keresztelelten gyermeket kicserélhetik, ezért a szabadkai bunyevácok mindaddig gyertyát égettek a gyermekágyat fekvő anya ágya mellett, míg a babát meg nem keresztelték. A gyermek kicserélése ellen minden család egyénileg védekezett. Igyekeztek tartani magukat a közösség által előírt regulákhoz.

A szemmel verés elleni védekezés is közismert volt minden itt élő nemzetnél. Nem voltak külön specialistái a magyaroknak, szerbeknek, németeknek, horvátoknak. Az ismert gyógyító esetében lényegtelen volt a nemzetisége. Távolabbi településekről is eljártak hozzá, ha megbíztak tudásában. Az itteni magyarok a gyógyítókat igen gyakran vrácsásoknak (vráčara) is nevezték. Többnyire minden közösségben voltak olyan asszonyok, akik ismerték a hasznos imádságok titkát. Korábban a specialisták tevékenységét sokkal nagyobb titok övezte. Az ötvenes évek elején még a számmágiának nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint napjainkban. Korábban a szenes vízzel, illetve a szótlan vízzel való mosdatás csak akkor volt igazán hatásos, ha háromszor, kilenceszer végezték el. A ráolvasó imádságokat a Miatyánkkal és az Üdvözléggel kellett kiegészíteni.

A közismert bajelhárítás módszerei anyáról lányra szállt. Az anyósok is segédkeztek, ha bajba jutott az unokájuk.

Jegyzetek

- ¹ Kálmányi Lajos: *Szeged népe*. 1882; Gyura Julianna: *Új hold, új király*. Hfd, 222–242, 1980; Borús Rózsa: *Topolya népszokásai*. 1981; Zöldy Pál: *Kisgyermek nevelése a szegény családokban Topolyán 1900 körül*. Ethnográfia, 513–519, 1974; Jung Károly: *Az emberélet fordulói*. 1974; Kovács Endre: *Doroszló hiedelemvilága*. 1982; Bosnyák Sándor: *Adalékok Bezdán néphitéhez*. HITK, 87–105, 1973; Zimmer Anna: *Babonák, ráolvasások*. Adatok Gombos néprajzához. Hfd, 725–732, 1951; *Asszonyi dolgok Kupuszinán*. Hfd, 241–252, 1956; Tóth Ferenc: *A néphit és népszokások rendszere Ürményházán a szerelemtől a keresztelőig*. 1975. Jung Károly, Kovács Endre és Kálmány Lajos monográfiáját kivéve a felsorolt frások megtalálhatók a *Jugoszláviai magyar folklór*. 1983. c. kiadványban, a továbbiakban arra utalunk.
- ² Ferenczi Imre: *Népi gyógymódok a bánásági magyarok körében*. 1983, 310.
- ³ Beszédes Valéria: *A ház*. 1991, 29.
- ⁴ *A magyarság néprajza*. 1943, 139.
- ⁵ Jung Károly, 1978, 47.
- ⁶ Jung Károly, 1978, 46.
- ⁷ Beszédes Valéria, 1991, 23.
- ⁸ Fajka Emese ludasi gyűjtése

- ⁹ Jung Károly, 1978, 43–44.
- ¹⁰ Saját gyűjtés Martosnoson.
- ¹¹ Czimmer Anna, 1983, 240.
- ¹² Gyura Julianna, 1983, 193.
- ¹³ Beszédes Valéria, 1991, 118.
- ¹⁴ Ferenczi Imre, 1983, 309.
- ¹⁵ Silling István: *Boldog asszony ablakában*. 1992, 108.
- ¹⁶ Czimmer Anna, 1983, 240.